

УДК:378+377.35+78.07+785.6+7.071

Економова Е. К.*

ЗВ'ЯЗОК МІЖ ПСИХОЛОГІЧНОЮ САМОРЕГУЛЯЦІЄЮ ТА РОЗВИТКОМ ПРОФЕСІЙНОЇ УСТАЛЕНОСТІ СПІВАКІВ, ФОРМУВАННЯМ ЇХНІХ ЕКСПРЕСІВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ВИКОНАВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються проблеми професійної усталеності співаків, психологічної саморегуляції виконавської діяльності, індивідуального стилю саморегуляції, досліджується зв'язок між цими феноменами і типологією особистісних відмінностей виконавців, їхніми психофізіологічними властивостями нервових процесів і такою експресивною здібністю, як артистизм.

Ключові слова: професійна усталеність, психологічна саморегуляція, індивідуальний стиль саморегуляції.

Підготовка фахівців до професійної діяльності є важливішою сферою людської практики, а головна мета професійної підготовки співаків до концертно-камерної діяльності – формування особистості професіонала, конкурентоздатного й успішного у своїй професії.

Зміст, цільові орієнтири, напрями професійної підготовки співаків до виконавської діяльності визначаються специфікою концертно-камерної діяльності.

Виступ співака на концертній естраді – це яскравий, насичений емоційними перепадами, фізичними, динамічними перевантаженнями момент, з одного боку, з іншого – ця діяльність носить такий характер, що контролюється, як слухачами, так і музикантом-виконавцем. Співак стикається з незвичайними проблемами: одночасно він повинен яскраво, зрозуміло передавати свій емоційний внутрішній світ, з його підйомами та спадами, що пов'язано з розвитком у нього такої експресивної якості, як артистизм, в той же час контролювати свою діяльність, не дати емоціям захлиснути себе і тим самим втратити контакт зі слухачами, так як слідом за цим постраждає і якість виступу.

В умовах такої діяльності співаки зазнають значних труднощів, пов'язаних з умінням швидко орієнтуватися, знаходити оптимальні рішення у складних, нестандартних ситуаціях публічного виступу і зберігати при цьому витримку і самовладання, тобто володіти професійною усталеністю в своїй концертній діяльності.

Стан психіки та психологічна підготовленість до концертної діяльності грають важливу і, мабуть, навіть вирішальну роль у досягненні високої виконавської майстерності. Від уміння управляти емоційним станом на сценічній площадці багато в чому залежить ефективність репетиційної та концертної роботи. Таким чином, стабільність та психологічна стійкість стають необхідними, невід'ємними якостями професійного співака.

Тим не менш, психологічній підготовці співака ще не приділяється належної уваги. Зазвичай педагоги та самі студенти більшу частину часу та сил витрачають на підготовку технічного апарату, створення музичного образу, характеру та інших, безумовно важливих елементів концертного виступу, але, на жаль, недостатньо уваги звертають на психологічну підготовку виконавця до виступу на сцені.

Вирішенню цих питань може сприяти дослідження психолого-педагогічних проблем підготовки співаків, формування їхньої професійної усталеності, експресивних якостей (артистизму), вивчення специфіки концертно-камерної діяльності виконавців з різними індивідуально-психологічними особливостями, створення у співаків оптимального функціонального стану під час виступу через навчання студентів прийомів саморегуляції своїх психічних станів.

* © Економова Е. К., 2013

Професійна усталеність діяльності моряків, льотчиків, операторів достатньо досліджувалась. Щодо професійної усталеності співака, то вона практично не висвітлена, хоча забезпечує успішність його діяльності.

Вагомий внесок у розв'язання питань з проблеми професійної усталеності вчителя у галузі сучасної вищої професійної освіти зроблено З.Н. Курлянд [4].

Під професійною усталеністю вчителя автор розуміє синтез властивостей і якостей його особи, який дає можливість упевнено, самостійно, без емоційного напруження виконувати свою професійну діяльність у різних, часто непередбачених умовах з мінімальними помилками протягом тривалого часу.

З. Н. Курлянд вважає, що професійна діяльність у педагогічній діяльності не є природженою. Вона формується як синтез властивостей і якостей особистості та рівень її може бути змінений за допомогою свідомої, цілеспрямованої роботи, яка враховує індивідуальні особливості особистості та проводиться в педагогічній діяльності або в діяльності, що максимально моделює таку.

Автор пропонує структуру професійної усталеності вчителя, яка є сукупністю взаємопов'язаних і взаємообумовлених компонентів. Трансформуючи дану структуру в аспекті проблем професійної усталеності співаків, можна виділити наступні її складові:

- впевненість у собі як професійному виконавцеві;
- відсутність емоційної напруженості, страху перед сценою;
- вміння регулювати свої психологічні стани;
- наявність вольових якостей;
- швидкість реакції на виникаючі труднощі у процесі публічного виступу;
- вміння приймати правильні рішення у нестандартних ситуаціях виконавської діяльності;
- властивості та характеристики особистості співака (розвинена експресивна якість – артистизм та професійна спрямованість на концертно-камерну діяльність);
- знання і вміння співака;
- задоволення діяльністю;
- нормальна втомлюваність.

Метою даної статті є дослідження зв'язку між типологією особистісних відмінностей виконавців і типологією творчих манер, їх індивідуальних стилів, між психологічною усталеністю та психофізіологічними властивостями нервових процесів виконавців, вивчення феномена саморегуляції та індивідуального стилю саморегуляції як механізму самоорганізації, самоуправління та саморегуляції музично-виконавської діяльності співаків.

У процесі засвоєння студентом музичного твору, тобто в процесі його інтерпретації, психофізіологічні особливості індивідуальності є внутрішнім джерелом, від змісту та співвідношень якого залежить наповнення, зовнішнє оформлення продукту музично-виконавської діяльності.

Прояв цих властивостей нервової системи в музично-виконавській діяльності має свої закономірності та особливості. Вважаючи музику емоційним пізнанням, Б.М. Теплов, аналізує музичне переживання як емоційне по своїй суті, стверджує, що поза емоційного шляху не можна досягнути змісту музики [7]. Емоційне переживання сприяє створенню яскравого художнього образу, за яким криється глибоке розуміння змісту музичного твору.

Отже, індивід, який володіє нервовою системою високої емоційної чутливості та реактивності, мабуть, здатний особливо чутливо сприймати найтонші інтонаційні та тембральні відтінки музичної тканини і миттєво своєрідним чином за допомогою внутрішньої артистичності та зовнішнього артистизму передавати їх у процесі виконання. Можна також припустити, що визначені властивості та типи нервової системи знаходять своє відображення у відповідних виконавських типах. При цьому передавальним механізмом змісту типу нервової системи служить механізм саморегуляції, завдяки якому психофізіологічні властивості нервових

процесів впливають на формування визначеного виконавського типу з притаманним йому характером виконання.

Так, К.А. Мартінсен, досліджуючи виконавські типи піаністів, пропонує наступну класифікацію, яка включає в себе три основних художніх типи:

- статистичну звукотворчу волю, або класичний тип;
- екстатичну звукотворчу волю, або романтичний тип;
- експансивну звукотворчу волю, або експресіоністський тип [5].

Для представників класичного типу характерна ювелірна точність виконавської техніки, легкість та прозорість звучання, мереживне нюансування, скрупульозна проробка фактурних деталей, темпоритмічна вирівняність.

Для виконавців романтичного типу вищим прагненням є не охоплення цілісності художнього твору, як у випадку класичного типу, а охоплення цілісності людських душевних сил. Домінування власного переживання, що втілюється у яскравій експресії виконання, прояві артистизму, є провідним у втіленні художнього образу. У виконанні музикантів-романтиків переважає велике побудування над мілкою деталізацією, імпровізаційність темпоритмічного рельєфу над підкресленою точністю метроритмічного побудування, миттєвість над заданістю.

Найменування, дане К.А. Мартінсеном третьому виконавському типу, не зовсім вдале, так як сьогодні термін «експресіонізм» має інше тлумачення, тим не менш, автор у своєму третьому піаністичному типі вперше зафіксував зачатки та охарактеризував основні ознаки нового виконавського стилю в мистецтві. Універсальність цього стилю полягає в тому, що він з'єднує в собі традиції класичного та романтичного з позиції їхнього розуміння у світлі сучасного життя та мистецтва, причому не виключаючи домінування одного з двох, відкриває свого роду універсальний підхід у розкритті психофізіології індивідуальності виконавця. Урівноваження внутрішнього стану виконавця, його психофізіологічних особливостей з об'єктивними вимогами музичного тексту у новому виконавському стилі представляє собою своєрідний синтез психологічних характеристик романтичного та класичного виконавських типів. Третій виконавський тип, таким чином, можна назвати універсальним.

Піаністичні типи виконавців, запропоновані К.А. Мартінсеном, можуть бути використані як фундаментальні базисні положення для розробки індивідуальних виконавських стилів співаків в області концертно-камерної діяльності. У виконавській типології, запропонованої автором, потрібно шукати відмінності в тому, як здійснюються основні художні задуми та рішення.

У музичній педагогіці відрізняють три типи характерів у творчих людей: чуттєвий, інтелектуальний, вольовий. В галузі мистецтва типологія особистісних відмінностей постає як типологія творчих манер, індивідуальних стилів, художніх облич.

Дослідники (С.Л. Рубінштейн, К.С. Станіславський) бачили складові частини типажів в емоціях, волі та розумі.

У музикантів з яскраво вираженим вольовим складом в процесі публічного виступу завжди відчувається твердий, імперативно-стверджуючий стиль, стійкість темпів, підкреслена визначеність ритмічних малюнків, стверджувально-владна манера інтонування, міцне сценічне самовладання, емоційна і психологічна усталеність.

До емоційного художньо-характерологічного типу відносяться музиканти, в яких на першому плані не стільки тверде, категоричне вольове посилення, скільки безпосереднє, капризно-мінливе музичне переживання, артистична чарівність, експресивність передачі художніх образів та артистизм у виконанні.

До інтелектуального художньо-характерологічного типу відносяться музиканти, в тлумаченнях яких відчувається робота думки, стриманість, дисциплінованість у своїх почуттях, психологічна усталеність під час виступу. Таке виконання буває цікавим. Воно збагачує думку, іноді уявлення, але не почуття. При середній якості виконання доводиться говорити про його розсудливість, формальність.

Таким чином, спираючись на вищесказане, можна припустити, що визначений виконавський тип з притаманним йому індивідуальним стилем виконання формується з урахуванням типології характерологічних особливостей особистості виконавця, а також психофізіологічних властивостей нервових процесів за допомогою механізму саморегуляції.

Роботи, які розглядають функціональні стани як результат взаємодії систем регуляції та інтегрального стилю діяльності, дають основу для розуміння індивідуальних способів саморегуляції (К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьев, С.І. Дудін, Б.В. Ломов, В.С. Мерлін, В.Д. Небиліцин, В.М. Русалов, Н.С. Eysenk, М. Lusher, О. Miksik).

Дослідження проблем саморегуляції є одним з важливих напрямів вивчення особливостей розвитку особистості. В широкому сенсі, саморегуляція розглядається як здатність особистості довільно, у відповідності з внутрішніми збудженнями змінювати свою поведінку, управляти власними діями, керуючись прийнятими в даному соціальному середовищі традиціями, нормами.

У психологічній літературі використовується термін «саморегуляція» («саморегулювання») в значенні «управління собою», «управління власними діями та вчинками» [1]. У найбільш узагальненій формі особистісну саморегуляцію можна розглядати як усвідомлену активність особистості, спрямовану на приведення внутрішнього стану у відповідність із зовнішніми умовами для оптимального досягнення поставлених цілей. З іншого боку, саморегуляція є не тільки засобом для досягнення поставленої мети, але й представляє собою інструмент корекції запланованих програм, цілей при зміні зовнішніх або внутрішніх умов.

Таким чином, саморегулювання – складний процес, який передбачає визначений рівень інтелектуального, морального розвитку особистості, її емоційних, вольових та мотиваційних компонентів.

У музичній педагогіці та психології проблема саморегуляції особистості знаходить своє відображення в теоретичних положеннях Ю.О. Цагареллі, які отримали подальший розвиток у роботах В.Б. Арюткіна [2]. Останній розглядає саморегуляцію як частину єдиної здатності до самоорганізації, самоуправління та саморегуляції музично-виконавської діяльності, кожен з рівнів якої має свої специфічні функції. Самоорганізація, що відповідає за творче самовизначення та саморозвиток музиканта, є вищим рівнем організації особистості та діяльності. Самоуправління реалізує більш локальні цілі та проявляється в організації роботи над музичним твором. Саморегуляція в ієрархії даної здібності займає самий низький рівень, який вирішує найбільш приватні завдання, що виникають у процесі виконання музичного твору, і розуміється як професійно-важлива якість, необхідна для безпомилкового виконання музичного твору в умовах концертного виступу. Саморегуляція забезпечує оптимальні психоемоційні та психофункціональні стани у середовищі впливу стрес-чинника концертного виступу, необхідні для втілення ідеального музичного образу виконавськими засобами. Тобто саморегуляція – це той механізм, за допомогою якого співак формує професійну усталеність у своїй виконавській діяльності.

З позиції оптимізації психічних станів розглядає проблему саморегуляції в навчальному процесі А.О. Прохоров [6]. Об'єктом його уваги стають психічні стани та способи їхнього регулювання, які проявляються в ході як навчальної, так і педагогічної діяльності.

К.О. Абульханова-Славська виділяє три рівні саморегуляції: на першому – особистість узгоджує свої особливості з нормами діяльності, на другому – вдосконалює якість діяльності шляхом оптимізації своїх можливостей, на третьому – особистість як суб'єкт діяльності виробляє самостійну лінію поведінки, проявляючи творчий характер [1].

Що стосується музично-виконавської практики, то в руслі цієї діяльності феномен психологічної саморегуляції найчастіше розглядається в контексті проблеми сценічного хвилювання, виступаючи в руках компетентного педагога дійовим важелем переборення негативного впливу стресу на якість виступу музикантів.

З цього приводу існують дві позиції, що стосуються проблеми сценічного стресу. Виконавське хвилювання, яке переживається кожен раз індивідуально, не має відчутних закономірностей свого прояву, внаслідок чого не піддається якомусь логічному аналізу, тим більше цілеспрямованій психологічній корекції. Протівники такого «фаталізму» у ставленні до цієї актуальної для музикантів проблеми вважають, що при всьому багатстві індивідуальних відмінностей існують деякі універсальні характеристики, які дозволяють зробити роботу психіки у визначеній мірі керованою та створити на їхній основі індивідуальний стиль саморегуляції. Ця позиція розділяється і автором даного дослідження. При цьому, як справедливо відзначає Л.Г. Дика, якщо вивченню індивідуального стилю професійної діяльності присвячена ціла низка досліджень, в яких виявлені механізми, структура та детермінанти саморегуляції діяльності, то проблемам вивчення та формування індивідуального стилю саморегуляції психологічного стану надавалось значно менше уваги [3].

Говорячи про неоптимальність тактик саморегуляції, автор відзначає, що причинами цього є неспроможність створити емоційно позитивний настрій, поліпшити функціональний стан та відновити психофізіологічні резерви. Саме ці особистості потребують цілеспрямованого навчання таким способам психофізіологічної саморегуляції, які допоможуть їм впливати на рівень енергетичного забезпечення, зменшити емоційну збудженість, вплинути через зміну установок та цілей на сферу переживання.

У стійкому типі психофізіологічного реагування може проявлятися як генетично обумовлений і тому неусвідомлений індивідуальний стереотип реагування, так і набутий в ході виконання діяльності. Тобто, можна припустити, що оптимальний стиль саморегуляції психологічного стану складається із сукупності природних властивостей та системи прийомів і способів саморегуляції, яка склалася упродовж життя. Недосконалість тої чи тої складової частини цієї сукупності може формувати неоптимальний стиль саморегуляції.

Індивідуальний стиль саморегуляції також реалізується в індивідуальній своєрідності цілісної системи саморегуляції і з урахуванням різних комплексів її індивідуально-типових особливостей.

До індивідуально-типових або стильових особливостей саморегуляції належать індивідуально-особистісні особливості як психофізіологічні, так і креативні. Сюди можна віднести: планування (висування цілей), моделювання умов, програмування дій, оцінювання та корекцію результатів; стильові особливості, які характеризують функціонування цілісної системи, всіх ланок регулювання і є одночасно суб'єктно-особистісними властивостями (наприклад, самостійність, надійність, гнучкість).

Отже, підводячи підсумок дослідженню проблем професійної усталеності, психологічної саморегуляції, індивідуального стилю психологічної саморегуляції співаків у виконавській діяльності, можна виділити наступні положення.

Психологічна саморегуляція є механізмом, або інструментом, формування такої важливої професійно-особистісної якості співака як професійна усталеність у виконавській діяльності.

Виконання та реалізація визначеного типу діяльності забезпечується специфічним видом регуляції, залежним від даної особистості, індивідуальних регуляторних можливостей та здібностей, яка є, по суті справи, компонентом самої діяльності.

Розгляд і розуміння індивідуального стилю саморегуляції неминуче пов'язані з особливостями самого виду діяльності, його специфікою, у даному випадку концертно-камерної діяльності співака.

Взаємодія механізмів різного рівня (фізіологічного, психодинамічного та психологічного) визначають стратегію і тактику індивідуального стилю саморегуляції психологічного стану. Типи зв'язку між цими трьома ієрархічними рівнями складають основу стилю саморегуляції, визначають психофізіологічні ресурси людини.

Стильові особливості набувають риси конкретного стилю саморегуляції діяльності в тому випадку, якщо індивідуально-типові особливості саморегуляції, детерміновані особистісними

характеристиками співака, модулюються під впливом вимог конкретної (концертно-камерної) діяльності та формується така їхня структура, яка сприяє досягненню співаком професійної успішності.

Перспективи подальших наукових розробок даної низки проблем ми вбачаємо у розробці прийомів саморегуляції виконавської діяльності співаків з метою досягнення ними успішності в концертно-камерній діяльності.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Личностные механизмы регуляции деятельности / К.А. Абульханова-Славская // Проблемы психологии личности. – М. : Академия наук СССР. Институт психологии, 1982. – 92 с.
2. Арюткин В.Б. Формирование способности к самоорганизации, самоуправлению и саморегуляции у будущего музыканта-педагога: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / В.Б. Арюткин. – Казань, 1998. – 264 с.
3. Дикая Л.Г. Исследование индивидуального стиля саморегуляции психофизиологического состояния / Л.Г. Дикая, В.В. Семикин, В.И. Щедров // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15, № 6. – С. 23–28.
4. Курлянд З.Н. Педагогические способности и профессиональная устойчивость учителя / З.Н. Курлянд. – Одесса, 1992. – 111 с.
5. Мартинсен К.А. Методика индивидуального преподавания игры на фортепиано / К.А. Мартинсен. – М.: Классика – XXI, 2002. – 120 с.
6. Прохоров А.О. Саморегуляция психических состояний в учебной и педагогической деятельности / А.О. Прохоров // Вопросы психологии. – 1991. – № 5. – С. 156–161.
7. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей / Б.М. Теплов // Академия педагогических наук РСФСР. – М.-Л., 1947. – 326 с.

The connection between psychological self-regulation and the development of professional stability of singers, the formation of their expressive abilities in their performing activities are revealed in the article. The author examines the problems of professional stability of singers, psychological self-regulation of performing activity, individual style of self-regulation, explores connection between these phenomenas and typology of individual differences of performers, their psycho-physiological properties of nervous processes and such expressive ability, as artistry.

Key words: professional stability, psychological self-regulation, individual style of self-regulation.

УДК 7.071.1(477):7.072.2(477.43-)

Кляпетура С. І., Васильєва Н. В. *

ПОСТАТЬ М. ЛЕОНТОВИЧА В ТВОРЧОСТІ ПОДІЛЬСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ

У статті проаналізовано творчий шлях відомого українського композитора Миколи Леонтовича в контексті подільського художнього простору.

Ключові слова: композитор, барельєф, фактура поверхні, скульптурна форма, композиційне вирішення.

Микола Дмитрович Леонтович – український композитор, хоровий диригент, громадський діяч, педагог – народився 13 грудня (1 грудня за старим стилем) 1877 року в селі Селевинцях у присілку Монастирьок Брацлавського повіту Подільської губернії (тепер Немирівський

* © Кляпетура С. І., Васильєва Н. В., 2013